

ELMÉLETI TANULMÁNYOK / THEORETICAL ARTICLES

Kurrens portéka vagy múzeumi tárgy? Növekedési pólusok és iparági körzetek a fejlesztéspolitikában

Current chic or museum exhibit? Growth poles and industrial districts in development policy

FARAGÓ LÁSZLÓ, LUX GÁBOR

FARAGÓ László: tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; farago@rkk.hu

LUX Gábor: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; lux@rkk.hu

KULCSSZAVAK: fejlesztéspolitika, növekedési pólus, növekedési centrum, iparági körzet, globalizáció, területfejlesztés, ipar

ABSZTRAKT: A mai fejlesztéspolitikában növekvő érdeklődés mutatkozik a neoliberais gazdaságpolitikán túlmutató, a gazdasági versenyképesség és a társadalmi igazságosság szempontjait ötvöző eszközök iránt. A területileg kiegyensúlyozott, fenntartható területi fejlődés megteremtésére irányuló fejlesztési modellek közös vonása az erőforrás-koncentráció, azaz egyes iparágak, növekedési centrumok kiemelt fejlesztése. A globalizáció folyamatai azonban megkérdőjelezik a korábban bevált modellek érvényességét.

A tanulmány két, térben értelmezett fejlesztéspolitikai koncepció, a növekedési pólusok és az iparági körzetek alkalmazhatóságát vizsgálja a külső verseny új körülményei között. Megállapítható, hogy a növekedési pólusok eredeti ágazati és ágazatközi értelmezése kitágult, a pólusok a tér bizonyos pontjaira irányuló koncentrált, tervezett és támogatott beavatkozással jönnek létre, céljuk pedig a régió és az ország térszerkezetének megváltoztatása, a fő centrumokon kívüli kritikus tömegek létrehozása. A pólusstratégiák akkor érhetnek el sikert, ha a fejlesztésekre alkalmas korszerű ágazatokat fejlesztek, ésszerű mértékű „koncentrált decentralizációt” valósítanak meg kijelölt központokban. Az iparági körzetek (a klaszterekkel erősen összefüggő) koncepciója az iparágak hálózatos térbeli szerveződésének modellje. A klasszikus, helyi kis- és középvállalatok között létrejövő extern hatásokra és agglomerálódásra építő elképzelés szélesedésével nemcsak új körzetformációkat azonosítottak, hanem az atomisztikus térértelmezést is fokozatosan felváltotta a kölcsönös függőségi viszonyok által uralt „szervezett tér” ideája. A fejlesztéspolitikában a körzetkoncepciókat nem statikus szemléletben, hanem a szerkezetváltási, intézményfejlesztési folyamatok kontextusában, azok kiemelt csomópontjaiként érdemes kezelni.



László FARAGÓ: senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; farago@rkk.hu

Gábor LUX: research fellow, Institute for Regional Studies, Research Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; lux@rkk.hu

KEYWORDS: development policy, growth pole, growth centre, industrial district, globalization, regional development, industry

ABSTRACT: In contemporary development policy, we witness a growing interest in instruments which may transcend neo-liberalism by combining the principles of competitiveness with social justice. Policies encouraging territorially balanced, sustainable development have traditionally been based on a certain amount of resource concentration, an emphasis on specific industries or growth centres. However, globalization processes have questioned the validity of previously successful development models. The rescaling of territorial competition, as well as transnational corporations whose competitive strategies can undertake worldwide cost differentiation, can exert tremendous pressure even on previously “developed”, successful national and regional economies. Adaptation to this new reality must either involve the partial abandonment of the benefits of the welfare state and the acceptance of “the disappearing middle” or industrial upgrading towards higher value-added, quality-based production which can remain competitive at a higher level of social cohesion.

This paper inspects the viability of two common spatial development concepts, growth poles and industrial districts under the competitive pressures of our time. Growth poles, originally understood as sectoral and cross-sectoral policies, have become instruments of spatial development policy to change the spatial structure of a region or nation by creating critical mass outside the most developed urban centres. Among the benefits of the policy regional multiplier and spillover effects have been identified. Growth pole strategies can remain viable under globalization by focusing on modern industries with outstanding development potential, undertaking “concentrated decentralization” in selected centres.

Industrial districts (a concept closely linked to clusters) represent a potential way to understand industrial spatial networks, and may be seen as the finer texture of growth poles. The classical (Marshallian) industrial district concept, built on local externalities and agglomeration processes, has been broadened both to identify new district types and to re-conceptualise space from atomistic competition to an “organised space” of mutual dependencies. New district theories integrating ideas from knowledge-based growth and innovation networks have been developed. However, the contemporary understanding of districts should also reflect their restructuring or dissolution under competitive pressures, both from external and internal competitors. In development policy, districts are best viewed as dynamic entities serving as foci (or nexuses) for constant industrial restructuring and institutional development, whose life-cycles can encourage the continuous adaptation of local and regional production systems.

Altogether, the concepts of concentrated development have stayed relevant under new competitive circumstances but they must undergo adaptation to be successfully implemented in development policy. This should involve both an understanding of the changes brought about by global competition, and often the different economic and institutional milieus of peripheral regions. Policies, tailored for specific spatial structures, should equally consider production systems, infrastructure and institutions. Growth poles and industrial districts in Hungary should be understood to be in their germinal or early development stages. Therefore, the realistic goal of policy intervention should be the development of production networks in organised space and the gradual strengthening of social capital. These interventions should contribute to industrial upgrading on the basis of quality-based competitiveness factors in a sustainable, resilient way.

Bevezetés

A mai fejlesztéspolitikában általánosan elfogadott, hogy az elmúlt évtizedek neoliberais gazdaságpolitikáján változtatni kell, de még alig körvonalazódott, hogy melyek lehetnek azok az állami beavatkozások, módszerek, amelyek úgy képesek elősegíteni a területileg kiegyensúlyozottabb gazdasági fejlődést, hogy ne befolyásolják károsan a kedvező piaci folyamatokat. Európában általában megfogalmazott és más célok mellett Magyarországon is megerősített célkitűzés, hogy az ország több körzetében elő kell segíteni az ipari fejlődést. E tanulmányban áttekintjük azokat a főbb elméleteket, fejlesztési modelleket, amelyek megalapozhatják az újszerű kormányzati fejlesztéspolitikai intézkedéseket, egyben megvizsgáljuk, hogy ezek a modellek érvényesek maradtak-e a globalizáció versenyfeltételei között, vagy újrafogalmazásukra, akár elvetésükre van szükség. A tanulmány nem tekintheti céljának az Európát tagoló területi különbségekről, regionális politikákról átfogó kép készítését: a vizsgált elméletek (növekedési pólusok és iparági körzetek) elmúlt évtizedekben végbement koncepcionális fejlődését és mai relevanciáját tekinti érdeklődési körének.

A különböző fejlesztéspolitikai intézkedésekben, amelyek a gazdasági fejlődés ösztönzését és ezen keresztül a különböző térségekben élők jólétének emelését célozzák, közös vonás, hogy *korlátozott számú helyre és a „propulzív” vezető ipari ágazatokra összpontosítanak, amelyek a későbbiekben multiplikatív hatást gyakorolnak a tágabb térség és más gazdasági területek fejlődésére.* Az erőforrás-koncentráción és szelektív beavatkozásokon alapuló filozófia a fejlesztéspolitika főáramát képviseli, a modern tér versenyfeltételeire adott reakció, alkalmazkodási kísérlet. A koncentráció által megerősödnek, felértékelődnek egyes kitüntetett terek, és a *globális-lokális paradoxonként* ismert jelenség által a helyben beágyazott tartós versenyelőnyök lelőhelyeivé válnak (Lengyel, Rechnitzer 2004). A koncentrált decentralizáció fejlesztési paradigmája (több pólusra, iparági körzetre koncentrált beavatkozás) a gazdasági szereplőket egyszerre tekinti versengő és együttműködő egységeknek, az általuk befolyásolt gazdasági teret pedig gazdasági és társadalmi kapcsolatok összefüggő hálózatának. Ez a közös gondolat, eltérő hangsúlyokkal ugyan, de a modern területfejlesztés több megközelítésében is központi szerepet kapott.

Globalizáció: elefánt a nappaliban

A 20. század második felében a hagyományos fejlesztéspolitikában alkalmazott modelleket és elképzeléseket elsősorban globálisan integrált, de önálló nemzetgazdaságokra és szubnacionális terekre fogalmazták meg. A mindenre kiterjedő globalizáció azonban nem maradt meg a fejlődés külső kereteként, hanem „belepített” az alacsonyabb léptékű terek életébe, közvetlen kihívást jelentett szá-

mukra. Azzal, hogy elefántként „ott van a nappaliban”, kikényszeríti a válaszreakciókat, megkérdőjelezi a korábban bevált fejlesztési minták érvényességét.

A közlekedés és az infokommunikációs technológiák fejlődése, a dereguláció, valamint a határok növekvő átjárhatóságának hatására a tőke, a tudás és részben a munkaerő is egyre szabadabban áramlik. Az új térszerveződés léptékváltással jár, amely a perifériák leértékelődéséhez és új koncentrációs tendenciákhoz vezet (Faragó 2010). A folyamat térbeni differenciálódást eredményez, bizonyos területeken – így például az ipari tömegtermelésben – viszont homogenizál: a verseny tere rendkívüli mértékben kitágul, mivel a piacra lépés korlátai olyan alacsonyak, hogy a versenyben a globális periféria feltörekvő szereplői is sikerrel vehetnek részt, és tetemes költségelőnyeikkel, méretgazdaságosságukkal kiszoríthatják mind a fejlettebb versenytársakat, mind a periféria és a félperiféria kisebb, kevésbé tőkeerős vagy kevésbé jól szervezett vállalatait. A piaci lehetőségeket különösen a transznacionális vállalatok tudják hatékonyan kihasználni, szabadon válogatva a glóbusz megannyi lehetséges befektetési környezetét között, és általuk célszerűnek látott módon összeállítva a telephelyek és a különböző tényezőintenzitású, hozzáadott értékű, tudástartalmú tevékenységek keverékét. Ez a perspektíva csak felülnézetből kínálkozik: aki „nem nő elég magasra”, nem képes élni vele.

A termelést globális léptékben átformáló folyamat bizonyos értelemben kiegyenlítődést hoz, de az egyensúlyi helyzet még közép-európai szemmel is risztóan alacsonyan van, és még nagyobb fenyegetést jelent a fejlett országok gazdasági, társadalmi egyensúlya számára. A jelenség hozzájárult a korábban meghatározó szerepet játszó, de sikertelenül alkalmazkodó ipari térségek leépüléséhez (Lux 2009); megjelenik a korábban költségelőnyökkel (is) felzárkózó dél-európai országok jelenlegi problémáiban; az angolszász szakirodalomban és közbeszédben pedig – bár gyökerei több évtizedesek – az elmúlt években vált különösen feszítő kérdéssé az „eltűnő közép” dilemmája (Goos, Manning 2007; Oldenski 2012; Tüzemen, Willis 2012). Acemoglu és Autor (2010) elemzése szerint a technológia ezekben a helyzetekben nem tényezőkiegészítőként (factor-augmenting) működik, hanem helyettesítő hatásokat gerjeszt: a drágább hazai munkát olcsóbb külföldi alternatívákkal vagy azt közvetlenül helyettesítő gépesséssel váltják ki, és mivel ez a változás rendszerszintű, már nem ellensúlyozzák a más iparágakban létrejövő új álláshelyek. Nagy munkavállalói csoportok válnak nélkülözhetővé, méghozzá mind a kék-, mind a fehérgalléros munkakörökben, mert tudásuk könnyen helyettesíthető.

A változásokra iparági szinten csak alkalmazkodással lehet sikeresen válaszolni, és ez különösen igaz azokra a kis- és középvállalatokra, amelyek nem képesek vagy nem kívánják a transznacionális vállalatokat követve többtelephelyűvé alakítani üzleti modelljüket, vagy periférikus versenytársaik kihívását elfogadva termelési és bérköltségeik leszorításával állni a sarat. A legnagyobb sikerrel kecsegtető alkalmazkodási út a feljebb lépés (upgrading), vagyis a globális értékláncok értéke- sebb szegmenseire és tevékenységeire történő szakosodás – mind technológiai,

mind nem technológiai innovációk felhasználásával (Szalavetz 2012). Az *iparági alkalmazkodás különböző formái térbeli következményekkel is járnak; olyan új térformációkat kell kialakítani, amelyek elősegítik a vállalatok versenyben való helytállását vagy valamilyen védelmet biztosítanak számukra a piaci nyomással szemben*. Az új versenyfeltételek között a korábban stabil területi pozíciók megrendülnek, a globális központokon kívüli tér „csúszóssá” válik, hiszen szinte bármelyik vállalat áttelepíthető és bármelyik piac megtámadható (Markusen 1996).

A koncentrált fejlesztési egységek (iparági körzetek, területi klaszterek és fejlesztési pólusok) a „csúszós” tér „ragadós” helyeinek nevezhetők – olyan lazább vagy sűrűbb hálózatoknak, amelyek képesek megtartani és lehangonyozni az ipari kapacitásokat, és a rugalmas specializáció révén olyan versenystratégiákat képesek követni, amelyek magas bérszínvonal, társadalmi kohézió és életminőség mellett is életképesek az új világréndben (Zeitlin 2008), a kis- és középvállalatok számára pedig közös erőből fakadó védelmet kínálnak a külső versennyel szemben. Az erős hálózatok a világvárosok által uralt, polarizálódó térben a ritkább népsűrűségű régiók, kisebb városi térségek számára is követhető fejlesztési alternatívát ígérnek – de mai ismereteink szerint még nem eldönthető, hogy ezek az ígéretek hosszabb távon nem bizonyulnak-e illúzióknak, a „csodaszerként” kezelt fejlesztési receptek nem válnak-e a régmúlt dicsőséget hirdető múzeumi tárgyakká.

Növekedési pólusok (centrumok)

A klasszikus irodalomban a növekedési pólus egy preferált ágazat vagy termék(lánc) jelölésére szolgált. A frankofón regionális tudomány alapítója, François Perroux modelljét eredetileg (Perroux 1950, 1955) egy absztrakt, klasszikus, térszemleges gazdasági térben képzelte el (pôle de croissance) és csak később (Perroux 1988) fókuszált a területi vonatkozásokra. „A növekedés egyszerre nem jelenhet meg mindenhol, ez bizonyos pontokban, pólusokban különböző intenzitású lehet, és különböző csatornákon és általános hatásokon keresztül terjedhet az egész gazdaságban” (Parr 1999a, 1197. idézi Perroux 1955-ös munkáját). Perroux az 1950-es években elsősorban a gazdasági hatások ipari ágazatközi terjedésére gondolt, és nem a tudatos területi hatásokra. Fő üzenete, hogy a nemzetgazdaság fejlődése a motorikus ipari ágazatok fejlődésétől függ, amelyek koncentráltan, pólusokban helyezkednek el. Boudeville (1966) is azzal érvelt, hogy az ipar klaszteresedése területileg történik, meghatározott városi térségben valósul meg. Minden gazdasági beavatkozás egyben a földrajzi térbe való beavatkozással is jár, és a kettő együtt vált a növekedési pólusok attribútumává.

A póluspolitika mint közpolitika azon a felismerésen (tapasztalaton) alapul, hogy a gazdaság természetes fejlődése koncentráltan, a tér bizonyos pontjain kezdődik (lokalizált beruházások), és megfelelő feltételek esetén ott megerősödik,

majd hatásai nagyobb gazdasági és földrajzi térben is érzékelhetőek lesznek. Ha ezt a folyamatot állami beavatkozással (fentről lefelé történő tervezés, fejlesztés) olyan területeken (térben, ágazatban) indítjuk el, ahol a piac spontán módon azt nem teszi meg, akkor olyan területi fejlődést indukálhatunk, amely hozzájárul a nemzetgazdaság fejlődéséhez. A növekedési pólus nem spontán módon, piaci alapon alakul ki, hanem tervezett, és valamilyen szinten támogatott úton. A tervezettség és a közösségi források felhasználása, az állami szerepvállalás egyaránt attribútuma a növekedési pólusnak. A póluspolitika megvalósítása nem nulla összegű játék: az állami beavatkozás olyan új fejlesztést indukál, amely nélküle nem jött volna létre. A pólusstratégia megvalósítása megváltoztatja a régió és az ország térszerkezetét, a településhálózatot.

A beavatkozás logikája alapvetően arra a feltételezésre épül, hogy külső támogatással néhány megfelelő potenciállal rendelkező pólusban (ágazatban, nagyvárosi térségben) ipari fejlődést lehet generálni, ami a közvetlen beavatkozási területnél tágabb térség fejlődését is megindítja. Több ilyen pólus vagy központ az egész ország gazdasági növekedését szolgálhatja. A növekedési, a fejlesztési és a versenyképességi pólusok kialakításának egyaránt célja a (területi) gazdaság fejlődésének az indukálása. Manapság a fejlesztések minimumkritériuma közé sorolják a versenyképesség javítását. A versenyképesség elérése feltételezi azt is, hogy a gazdaság megcélzott szegmensében kritikus tömeget érjenek el, ami a nemzetközi láthatóságot is biztosítja. Ez nem minden szinten, nem minden nagyságrendű pólusnál érvényesíthető.

A pólusfejlesztés sine qua nonja a széles értelemben vett (szociális és termelő) infrastrukturális feltételek megléte. Az állami fejlesztések elsősorban a tág értelemben vett infrastrukturális hiányosságok pótlására és a szükséges fejlesztésekre irányulnak. Ezek koncentrált megléte és minél teljesebb kihasználása a pólus fejlesztésének ismérve. Minél magasabb szintű (hierarchiájú) településeken valósítunk meg ilyen programot, annál komplexebb és fejlettebb szolgáltatások fejlesztése járhat sikerrel. A második feltétel a gazdasági tevékenység területi és számos ágazatban (acélipar, autógyártás stb.) vállalati koncentrációja, amely a belső (pl. mérethozadék) és a külső gazdaságosság (agglomerációs előnyök) előfeltétele. Ez látszólag ellentmond az eredeti perroux-i elméletnek, miszerint a tágabb térség is részesedhet a pólusfejlesztés előnyeiből. De a koncentráció negatív hatásait mérsékelni lehet azzal, ha egyrészt régió belül alakul ki a beszállítói kör, másrészt ha a régió központja fejlődik, akkor az képessé válik munkahelyekkel és szolgáltatásokkal ellátni a tágabb térségét is, így javul a régió adottságainak a kihasználása. Ehhez az elérhetőséget, a hozzáférést is biztosítani kell.

A stratégia egyik alapkérdése a pólusváros és térségének (régiójának) a viszonya. Az elvárás automatikus átcsordulást, terjedési hatást, leszívargást („spillover”, Myrdal 1957: „spreads”, Hirschman 1958: „trickling-down effect”) tételezett fel. Azaz a pólus háttérterületén érvényesül a multiplikátorhatás, nő a háztartások bevétele, a vállalkozások élvezik a külső gazdaságosság és az új

piac előnyeit, ami visszahat a pólus növekedésére. A pólusok közvetlen közelében, ingázási körzetében (a funkcionális városi térségben) általában mérhető ez a hatás. A távolabbi területekre az új pólusok kezdetben mágnesként hatnak, így kevésbé vagy csak később érvényesül térségükben a pozitív hatás. A pólusok a migráció célpontjai lesznek, nem mérséklék a vidékies területekről történő elvándorlást, nem állítják meg a vidék leértékelődését. Sőt, növelik a régión belüli különbségeket. A pólusokban az agglomerációs és egyéb külső gazdaságossági hatások olyan erősek, hogy nem éri meg a régión belüli további gazdasági decentralizáció (Parr 1999b). De a regionális pólusok kétségtelenül mérsékelhetik a nagyvárosokba vagy a fővárosokba történő migrációt, növelhetik a régió gazdasági teljesítményét, ez pedig országos szinten területileg kiegyenlítettébb struktúrát eredményez, ami önmagában is eredmény. A stratégia kialakításánál minél inkább mérsékelni kell az „átáramlási” („backwash”, Myrdal 1957) vagy polarizációs hatást (Hirschman 1958), azaz hogy a termelési tényezők a gyorsabban növekvő új pólusterületre áramoljanak, hogy az új pólus „leszívja” a környezetét és tovább nőjenek a régión belüli különbségek. De klasszikus közgazdasági érvek alapján minden ilyen beavatkozás csökkenti az eredeti beavatkozás hatékonyságát, az új pólusban meglévő növekedési potenciál kihasználását. Tisztán közgazdasági értelemben a bizonyos határokon belüli koncentrált növekedés és a perifériák viszonylagos elnéptelenedése nem kedvezőtlen, hanem a versenyképességet erősítő folyamat.

A legtöbb országban a növekedéspólus-stratégia az elmaradott területek fejlesztésének és a területi egyenlőtlenségek mérséklésének programjává vált. De fel kell hívni arra a figyelmet, hogy a periférikus, elmaradott régiókban csak azok a projektek voltak sikeresek, amelyek nem az elmaradott régió egészét segítették, hanem a fejlesztésre legalkalmasabb központokban az erősségeket és lehetőségeket kihasználva koncentráltan avatkoztak be, fejlesztették az infrastruktúrát és javították a mobilitási lehetőségeket. Nem a munkaerőt vitték a munkához vagy fordítva, hanem mindkettőt oda telepítették, ahol az a leghatékonyabban tudott működni (pl. Közép-Skócia fejlesztése az 1960-as évek közepén), és így fenntartható gazdasági-területi struktúra jött létre. A sikeres beavatkozások általában erősítették a régión belüli munkaerőmozgást (ingázás, költözés). A munkaerő régión belül könnyebben és olcsóbban volt mobilizálható, mint ha más régiókba kellett volna költöznie (Hoover 1971). Ez a gyakorlat mérsékelte a régiók közötti különbségeket, de a régión belül koncentrációt eredményezett.

A növekedéspólus-stratégiára a kezdetektől fogva mint decentralizációs politikai és tervezési eszköze tekintettek, és a hagyományos makrogazdasági gazdaságfejlesztési eszközök alternatíváját látták benne. Ugyanakkor *ez területi (regionális) szinten koncentrált beavatkozást jelent*, és elsősorban a városi térségek profitáltak belőle. E sajátossága hasonlatos az utóbbi két évtizedben javasolt policentrikus fejlesztési elméletéhez. Mindkettő országos szinten decentralizációt eredményezhet (több központ vagy pólus kialakításáról van szó), de regionális szinten a pólusokban vagy centrumokban, azaz a megfelelő potenciálokkal

rendelkező városokban koncentráltan történik a beavatkozás, ez jelenti a meglévő adottságok kihasználását. Tervszerű decentralizáció során az új központok kialakításánál is figyelembe kell venni a minimálisan szükséges nagyságrendet, a meglévő infrastruktúrát, a képzett munkaerőt és a fejlett nagyvárosokhoz való kapcsolódás lehetőségét. A nagyvárosok, a főváros túlzott közelsége kerülendő annak érdekében, hogy valódi dekoncentrációt, decentralizációt és ne szuburbanizációt eredményezzen a beavatkozás. Például Angliában a nagyvárosoktól (London, Liverpool, Birmingham) körülbelül 50 km-es távolságban hozták létre a decentralizációt szolgáló pólusszerű új városokat.

Több országban nemcsak a nagyvárosi régiók közvetlen közelében vagy azon belül, hanem távolabbi területeken is alkalmazták a póluspolitikát. Franciaországban Párizstól 300–1000 km-re jelöltek ki 8 megfelelő fejlesztési potenciálokkal rendelkező ellenpólusvárost. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a távoli, elmaradott, rurális területeken történő pólusfejlesztés megnövelte a városrészek közötti közlekedési igényeket, és az új pólusok elsődleges partnerei is a nagyvárosok (a fővárosok) lettek. Így ez a stratégia sem mindig mérsékelte, sőt gyakran erősítette az elsődleges városok primátusát a városhierarchiában, a fejlesztéspolitika „új jövevényei”, a „későn jövők” nem tudták behozni a hátrányokat, nem váltak a tradicionális metropoliszok igazi vetélytársaivá.

A pólusprogram szakmai és politikai kérdése, hogy a tervezett pólusok a természetes növekedési központok legyenek vagy éppen ezek ellenében hozzák létre azokat. Jelenleg e kérdés különösen aktuális, mert az új gazdaságföldrajz szerint a gazdaság természetes trendje a koncentráció. A tapasztalatok azt mutatták, hogy már meglévő adottságokra (pl. történelmi városokra, korábbi ipari központokra) ráerősítve, a lehetőségeket továbbépítve lehet a legjobb eredményeket elérni. Egy-egy új ipari beruházás, új központ rurális terekben való megvalósítása gyakran megmaradt enklávénak, nem szervesült a környezetébe. Célszerű a meglévő lehetőségekre ráépíteni minden kapcsolódó ágazatot, vállalkozást.

Fontos, hogy a különböző településhálózati szinteken (országosan és regionálisan) megfelelő nagyságú és korlátozott számú várost válasszon ki a póluspolitika. A pólusberuházások teljes nettó hasznának optimalizálására kell törekedni, a nagyságrend és a gyakoriság együttes meghatározásával (Parr 1999b). A politikai döntéshozók általában a tér teljes lefedésére törekszenek (például országos szinten minden régióban legyen pólus, és azok elérhetősége ne haladjon meg egy küszöbértéket). Ha a pólusok kisebb méretűek, akkor azok gyakorisága nagyobb, de alacsonyabb szintet képviselnek a hierarchiában. Kedvezőnek tűnik a több kicsi pólus kijelölése, de a gyakoriság növelésének határt szab a koncentrációból eredő előnyök kihasználása. A konkrét városok kijelölésénél a gazdasági (hatékonyság, versenyképesség) és más területfejlesztési szempontokat együttesen kell mérlegelni.

A növekedési pólusok vagy centrumok fejlesztése mint területpolitikai eszköz általában közvetlenül az új, korszerű munkahelyek teremtését célozza meg. De a tudásra, a K+F-re épülő fejlesztések általában kevesebb új munkahelyet

hoznak létre, mint az élőmunka-intenzív fejlesztések, sőt gyakran elavult technológiákat, meglévő üzemeket váltanak ki a periférikus területeken, így foglalkoztatásra gyakorolt hatásuk összességében akár negatív is lehet. Gyakori, hogy a pólusban megvalósuló új, korszerű fejlesztés az alacsonyabb szinten működő hagyományos technológiájú vállalat megszűnését eredményezi, pedig alacsonyabb hierarchikus szinten a kevésbé korszerű munkaintenzívebb technológiák alkalmazása is elfogadható lenne, különösen ha az a regionális piacot szolgálja ki.

A nemzetközi tapasztalatok alapján a pólusstratégiák megtervezésének és megvalósításának a következő problémáira kell felhívni a figyelmet:

- a fejlesztési elképzelések nem igazodtak a befogadó tér adottságaihoz, a helyi körülményekhez, így magas volt a megvalósítás kockázata;
- nem fordítottak kellő figyelmet a növekedésre, a fejlesztés régióon belüli és régiók közötti közvetítésére, nem elemezték megfelelően a hatásokat;
- szelekció nélkül minden gazdasági tevékenységet támogattak;
- a koncentráció hiánya (túl sok pólusban túl sok tevékenységet támogattak) nem biztosította a kritikus tömeget;
- végrehajthatatlanság (az anyagi és egyéb feltételek nem álltak rendelkezésre);
- a belső logika nem volt megfelelő (pl. inkonzisztens célrendszer);
- az időtényező tisztázatlansága (mikor és meddig jelentkeznek a hatások);
- nem készültek föl a politikai konfliktusok kezelésére (pl. a tradicionális és az új központok között, a város és a környezete között).

Iparági körzetek

A klaszterek fogalmával összefüggő, de más elméleti tradícióból származó és eltérő tényezők, pl. az együttműködés és a társadalmi kötőszövet szerepét erősebben hangsúlyozó iparági körzetek (Beccattini 2000) vállalatok egy lehatárolt térben összpontosuló, ebbe a térbe ágyazódó területi koncentrációi, amelyek egy kiemelt termelési tevékenységhez kapcsolódó javakat és szolgáltatásokat állítanak elő, egyben pedig egy bizonyos hely vagy helyek hálózatába ágyazódva működnek. Működési logikájukat először Alfred Marshall írta le a kis- és középvállalatok hálózatain alapuló „falak nélküli gyár” koncepciójával, a pozitív gazdasági externáliák versenyelőnyöket biztosító, egyben térszervező szerepének hangsúlyozásával (Lengyel, Rechnitzer 2004). Ez a forma vált az 1980-as években „újrafelfedezett” északolasz iparági körzetek (Horváth 1998), majd az ország termelésének 40%-át lefedő francia megfelelőik (Egyed 2012) mintájává. Az iparági körzet az extern hatások kedvező kihasználásának tere: a marshalli mellett a hálózati externáliák is megjelennek bennük, a körzet hálózataiban való résztvevők számának emelkedése pedig a kör minden tagja számára megragadható többletelőnyök kialakulását eredményezheti.

Az eredetileg egyféle modellre leírt iparági körzet képe új körzetformációk azonosításával (különösen Markusen 1996 nagy hatást kiváltó tanulmányával) differenciálódott; Lengyel (2010) így már a körzetek öt fő típusát írja le. Ezek a *hagyományos (marshalli) iparági körzeteken* túl az egy vagy több helyi nagyvállalat által integrált „*kerékagy és küllők*” iparági körzetek, a térségen kívüli nagyvállalatok telephelyei által uralt *szatellitkörzetek*, az erős külső függésben élő kis- és közép vállalatok *hibrid (marshalli szatellit) körzetei* és az állami nagyvállalatok, ügynökségek, katonai bázisok, egyetemek vagy kutatóintézetek körül szerveződött *állami alapítású körzetek*. Paniccia (2006) hasonló, de kevésbé szerencsés neveket használó tipológiájából érdemes megemlíteni a poszt szocialista viszonyok között elterjedt *kolokációs területek* típusát: ezek tőkeszegény kis- és közép vállalatok egymás mellé települt (gyakran egy megszűnt nagyvállalat telephelyét hasznosító) csoportjai, amelyek bizonyos funkciókat megosztva vesznek igénybe, nem mutatnak erős horizontális integrációt és többnyire generikus termékeket állítanak elő külső vevők, helyi vagy regionális piacok számára.

Az iparági körzetek értelmezése nemcsak új körzetformációk azonosításával, hanem az őket mozgató hajtóerők pontosabb feltárásával is gazdagodott. A neoklasszikus közgazdaságtan korlátlan, egymástól függetlenül működő vállalatok versenyét és az árjelzések egyedüli közvetítő szerepét feltételező modelljét felváltotta a vállalatok közötti kölcsönös függőségi viszonyokat, a verseny és az együttműködés együttélését, a fokozatosan felépített bizalom közvetítő erejét hangsúlyozó paradigma (Harrison 1992). *Vagyis a marshalli tér atomisztikus képzetét felváltja a szervezett, kölcsönös függési viszonyok által uralt tér ideája*. Ez a térértelmezés már a társadalmi tőke, a beágyazottság és a bizalom társadalomtudományokban bevetté vált fogalmait használja.

Az új megközelítés leszámolt az iparági körzetek statikus megközelítésével, azokat egyre inkább (területi) életciklusmodellekben vizsgálta. Meghatározó szerzők (így Asheim 1996; Harrison 1992 és Markusen 1996) felvetették, hogy az iparági körzetek stabil térformációk helyett könnyen válhatnak átmeneti, a globalizációs folyamatokkal felbomló vagy átalakuló jelenségekké; ezeket a sejtéseket az elmúlt két évtized eseményei részben igazolni is látszanak. Különösen előrelátónak bizonyult Dimou (1994), amikor *a körzeteket egy dinamikus szerkezetváltási folyamat lehetséges katalizátoraiként értelmezte*. *Vagyis a fejlesztéspolitikának nem a szervezeti formák pontos és mesterséges lemásolására, hanem az átalakulási folyamatok menedzselésére és az alkalmazkodóképesség fejlesztésére kell hangsúlyt helyeznie: a körzetek azon képességére, hogy válságokon átívelően is sikeresen megőrizzék és átörökítsék értékes képességeiket, tudásbázisukat.*

Az alkalmazkodás szerepét hangsúlyozza két befolyásos eszmeáramlat, amelyek közül az első az iparági körzetek és az innovációs rendszerek irodalmának eredményeit szintetizálja (Asheim 1996), a másik pedig a tudáshálózatok és áramlások szerepét hangsúlyozza (Cooke 1995; Varga 2009). A neoklasszikus körzetfelfogás elsősorban az inkrementális innováció (learning-by-doing és

learning-by-using), valamint az externáliaként (spilloverként) értelmezett tudás jelentőségét hangsúlyozza, míg a modern elvárások az endogén innovációs képesség fejlesztését tekintik célszerűnek. A versenyelőnyök megőrzése nem egy adott technológiai és szervezeti tudáskészletet, hanem folyamatos kollektív tanulást és területileg beágyazott innovációt igényel; ehhez pedig a régió intézményeinek is alkalmazkodniuk kell erős, horizontális hálózati kapcsolatok kiépítésével (Asheim 1996).

Ebben az értelemben az iparági körzettekkel integrálódott innovációs hálózatok könnyen összefüggésbe hozhatók két divatos, de kevés újdonságot mutató koncepcióval, amelyek „újracsomagolták” az ipari miliók sikeres alkalmazkodását magyarázó korábbi elméleteket (Lux 2009), illetve az evolúciós gazdaságföldrajz főbb eredményeit (magyarul Lengyel, Bajmócy 2013), különösen az útfüggőség és az ehhez képest elérhető alternatív fejlődési pályák koncepcióját. Ebből az egyik a tudásáramlások és spilloverek szerepét hangsúlyozó intelligens specializáció elmélete (smart specialisation; vö. Innovation-driven growth in regions 2013; McCann, Ortega-Argilés 2013a, 2013b), a másik pedig a városok és régiók alkalmazkodási és válságtűrő képességeit vizsgáló rugalmasságelmélet (resilience; vö. Christopherson, Michie, Tyler 2010; Hassink 2010; magyarul Tóth 2012). A specializáció szerepét néha kritikátlanul hangsúlyozó főáramú szemlélet adós marad a túlspecializáció és a „bezárulás” vagy „beragadás” (lock-in) veszélyeinek kihangsúlyozásával, amelyek könnyen kialakulhatnak a túl erősen integrált hálózatokon belül. Az iparági körzettek formációit a redundáns, lazább belső szerkezetű hálózatok (Grabher 1993) szolgálják a leghatékonyabban, ha az intelligens specializáció és a kollektív tanuláson alapuló folyamatos alkalmazkodás tereiként szemléljük őket. A tudás hatékony hasznosítása feltételezi a minőségi humán erőforrásokat: a képzettséget, az életminőséget, a jó életkörülményeket, a tudás és ismeretközlés hálózatait, valamint a helyi, regionális innovációs miliókat (Rechnitzer 2008), amelyekben a kutatóegyetemek és kutatóintézetek foglalják el az innovációs hálózatok központi helyeit (Gál 2005; Gál, Ptaček 2011). Az innovációs rendszerek és a tanuló régió felfogása támogatja a regionális innovációpolitikát, egy kellően „sűrű”, a tranzakciós költségeket leszorító támogató intézményrendszer kiépítését (Caniëls, Romijn 2006). Ez az építkezés pedig jobbra be is következett mind a vezető nyugat-európai iparági körzettekben, mind a példájukat követni kívánó periferikus térségekben. *A felfogás logikusan következik a nyugati jóléti állapotok vívmányainak megőrzésére irányuló törekvésekből: kompromisszumot biztosít a globális versenyképesség és a társadalmi kohézió fenntartása között.*

A folyamatos átalakulás az iparági körzettek fejlődésében kézzel fogható tény: az irántuk tapasztalt érdeklődés eredetileg az intenzívebbé váló globális versenyben helytállni képes szervezeteknek kijáró figyelem eredménye volt, de az ipar globális változásai napjainkban további alkalmazkodási lépéseket kényszerítenek ki. Az iparági körzettek két őshazáját, Olaszországot és Franciaországot különösen megrendítette a költségalapú kelet-európai és távol-keleti, valamint a minőségi tényezőkre építő észak-amerikai és észak-európai verseny-

társak harapófogója. Rabellotti, Carabelli és Hirsch (2009) felhívja rá a figyelmet, hogy az olasz teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity, TFP) visszaesése különösen az iparági körzetek által uralt iparágakban volt kimutatható. 1991 és 2001 között 43 körzet szűnt meg a korábbi 199-ből, és egyedül a déli országrészen növekedett a számuk. Beccattini és Dei Ottati (2006) is elismerik, hogy míg az iparági körzetek kiválóan alkalmasak a rövid recessziók túlélésére, sokkal érzékenyebbek a hosszabb fennmaradó piaci bizonytalanságokra, amelyek a 2000-es évek légkörében már érzékelhetők voltak. Egyed (2014) a francia területfejlesztési politika értékelése során rámutat, hogy az országban az elmúlt 40 évben nem alakult új innovatív nagyvállalat, a vállalkozások gyenge innovációs teljesítménye és erős állami függése pedig nemcsak az Egyesült Államok, hanem Németország vállalataival szemben is leszakadással fenyeget.

Megváltoznak egyes, a gazdaság működéséről vélt feltételezések is. Az 1980-as, 1990-es évek fordulóján az éppen sikerkorszakát élő neoliberális paradigma követői és kritikusai a „small is beautiful” jelszava jegyében egyaránt nagy várakozással kísérték a kis- és középvállalatok felemelkedését, amelyeket sokan (nem csak a posztoszocialista államokban) a nagyvállalatokat lebontó, rugalmas specializáción alapuló új gazdaság alapköveinek (Harrison 1992) és a Bell (1973) által leírt posztindusztriális társadalom zászlóvivőinek vélték. Ezek a remények nem igazolódtak be; a nagyvállalati „dinoszauruszok” a vártnál jóval sikeresebben alkalmazkodtak a versenyhez; sőt, újra annak megkérdőjelezhetetlen irányítóivá váltak. *A nagyvállalatok megjelenése két úton érte kihívásként az iparági körzeteket: a korábban helyi tulajdonú kis- és középvállalatok által uralt térben megjelenő külföldi működőtőke-beruházások; valamint az iparági körzetek felborult belső erőegyensúlya formájában.* A külföldi működő tőke tömeges beáramlása egyaránt járhat pozitív következményekkel – térségi boom kialakulása pozitív külső sokk révén, termelékenységnövekedés, a termelési bázis kiszélesedése és új iparágak megjelenése – és kedvezőtlen kiszorító vagy eltömődési hatásokkal, a termék- és inputpiacok leföldözésével (Menghinello, De Propriis, Driffield 2010; Lux 2012). *A kettős hatás a külföldi működő tőke felzárkózásra gyakorolt jelentőségét támasztja alá azokban a régiókban, amelyekben alacsony a belső beruházások szintje, de óvatosságra int ott, ahol ezt a helyi termelés rovására éri el. Összességében a külföldi működő tőke hatása lényegesen magasabb azokban a térségekben, ahol korábban csak alacsony szinten volt jelen.*

A külső verseny mellett az iparági körzetek egy része számottevő belső átalakuláson is keresztülment, s ez különösen igaz a hagyományos (marshalli) északolasz körzetekre. A megélnékülő belső verseny és a versengő kompetenciák kialakulása erős szelekciónak vetette alá az iparági körzeteket, s így szervezeti konszolidáció ment végbe. Az olasz iparon belül húzóó, nagy- és kisvállalatok által uralt iparági körzetek közötti éles választóvonal (Bellandi 2002) bizonytalanabbá vált. Az iparági körzetek vonzó területet jelentettek a transznacionális nagyvállalatok számára, amelyek a versenybe belépve kiszorították vagy felvásárolták kisebb versenytársaikat. Vagyis a körzetek belső vi-

szonyaiban a hagyományos horizontális, informális kapcsolatok helyén erősödő hierarchikus, formalizált viszonyok vertek gyökeret, amelyek inkább a vertikális integráció (és más körzetformációk) felé mutatnak. A többgenerációs termelési hagyományok felbomlásával, gyengülő informális kapcsolatokkal és elvagy bevándorlással járó demográfiai változásokkal kísért társadalmi átalakulás (Parrilli 2009) az egykor közjósággként működő bizalom meggyengülését eredményezi, és ez a folyamat a tranzakciós költségek emelkedéséhez vezet.

A szervezeti konszolidáció nyertesei a vezető vállalatok. Ezek a cégek környezetükből kiemelkedve az ipari termelés irányítóivá, a kritikus áramlások koordinátoraiává válnak, s átalakulásuk megváltoztatja a körzet belső kapcsolatrendszerét. Morrison (2008) a „kapuőr” cégek iparági tudást menedzselő szerepét hangsúlyozza, amelyek szélesebb kapcsolati hálójuk, gazdagabb tudáskészletük és az információ megosztása fölötti ellenőrzés révén törekszenek a körzet irányítására. A tacit tudás kodifikálása a korábban externáliaként viselkedő közjóságot belső, méghozzá részlegesen monopolizálható erőforrássá alakítja. Az informális tudásmegosztás jelentősége csökken, miközben más formái növekvő jelentőségűek; a horizontális együttműködést beszállítói, alvállalkozói viszonyok váltják fel.

A vezető vállalatok megerősödésével a kis- és középvállalatokra alapuló marshalli formációból „kerékgyeget és küllök” körzet alakul ki, amelyben a kisebb vállalatok helyi és regionális, a nagyobbak globális hálózatokba integrálódnak. Hasonló eredményei lehetnek annak, ha az – ipari telephelyként vagy felvevőpiacként is vonzó – iparági körzetbe versenyképes külső vállalatok lépnek be, bár az új szereplők területi beágyazottsága valószínűleg csak fokozatosan alakul ki. Egy másik átalakulási forma a szatellitkörzetek felé mutat, és a vezető vállalatok „kiágyazódásával” vagy a betelepülő nagyvállalatok kicsiket bekebelező és a körzet kapcsolati hálóját szétszaggató, „kannibalisztikus” viselkedésével számol. Egy szatellitkörzet is lehet rendkívül versenyképes, de másfajta társadalmi és üzleti viszonyokat hoz magával: a globalizáció megaközpontok által uralt terében pedig fenyegetésként jelentkezik a sikeres marshalli ipari körzetek számára. Valójában persze ezek nem tiszta alternatívák, és a legvalószínűbb kimenetel egy hibrid körzet létrejötte, amelyben párhuzamosan működnek a marshalli és a szatellit-alstruktúrák. *A valódi tét a nivós értéktermelő tevékenység, a versenyképes tudás és a foglalkoztatás körzeten (régión) belül tartása:* központi dilemma, hogy az átalakulás előnyei és hátrányai hogyan oszlanak meg a helyi gazdaságban és társadalomban – ez pedig nemcsak hatékonysági, hanem méltányossági probléma is.

Feltehető a kérdés, hogy az ilyen mértékű átalakulás szétfeszíti-e az iparági körzetek kereteit, megszünteti-e azt a szervező erőt, amely megkülönbözteti őket környezetüktől. Nem feltétlenül: ahogy körzetek felbomlásáról, úgy megerősödésükről is beszélhetünk. Fokozatosan átalakul a körzetek alappilléreinek, működési mechanizmusainak értelmezése (1. táblázat). A körzet szereplőinek viselkedését szabályozó intézmények rövid távon exogén, hosszú távon

1. táblázat: Az iparági körzetek értelmezésének átalakulása
The evolving understanding of industrial districts

<i>Marshalli iparági körzetek</i>	<i>Új iparági körzetek</i>	<i>Posztmilleniális iparági körzetek</i>
Neoklasszikus közgazdaságtan	Intézményi közgazdaságtan, életciklus-elmélet, rugalmas specializáció	Evolúciós közgazdaságtan, regionális rugalmasság
Atomisztikus tér, régió belüli tökéletes verseny	Kölcsönös függési viszonyok által uralt tér, verseny és együttműködés, beágyazottság	„Lapos” világ, globális szintű verseny, külső és belső szelekciós nyomás
Hagyományos körzetformáció	Új, differenciált körzetformációk	Az iparági körzet mint dinamikus alkalmazkodási egység
A lokális extern hatások jelentősége	Az intézmények és a társadalmi környezet jelentősége	A rugalmas alkalmazkodóképesség jelentősége
Az innováció externália, túlsorduló hatásként minden vállalat számára elérhető	Az innovációs képesség endogén, intézményekhez kötött kollektív tanulás eredménye	Az innováció részlegesen monopolizált, aszimmetrikus elérhetőségű stratégiai erőforrás
Technológiai innovációk	Technológiai és nem technológiai innovációk	

endogén adottságok, hosszú távon maguk is alakíthatók (Belussi, Sedita 2009). Az intézmények és az ipari rendszerek fejlődése útfüggő folyamat, vagyis az adott pillanatban meghozható döntések köre még akkor is függ a korábbi időpillanatokban meghozott döntésektől, ha a múltban érvényes körülmények már nem érvényesek. *Ez azonban nem egyetlen, hanem több lehetséges fejlődési utat takar – adott kiinduló helyzetből több kimenetelhez is el lehet jutni.* Az iparági körzetek előtt nyíló védekező és támadó stratégiák közül a következő (egy-
másat nem kizáró) lehetőségeket emelhetjük ki:

- *A költségalapú versenysztratégiák elfogadása, beralapú verseny.* Ez az út társadalmi költségei mellett önpusztító magatartásként értelmezhető, mivel az iparági körzetek lényegi erőforrását, a minőségi munkaerőt iktatja ki a rendszerből egy ideiglenes, fenntarthatatlan versenyelőny kedvéért, és a körzetek feloldódását eredményezi.
- *A termelési folyamat részleges delokalizációja, többtelephelyű vállalattá alakulás:* ez a stratégia az alacsonyabb hozzáadott értékű tevékenységeket érintheti, és az alacsonyabb bérköltségű perifériákra telepített részegységgyártással vagy alvállalkozói kapcsolatok kialakításával jár. Az állapot hosszabb távon instabilnak bizonyulhat: a feljebb lépés igényei a perifériát, a versenyfeltételek pedig a vezető vállalatot ösztönözhetik egyre értékesebb tevékenységek átadására.
- *Feljebb lépés technológiai vagy nem technológiai innovációval:* értékes tevékenységekre történő, nehezen lemásolható termékeket és egyedi kompetenciákat alkalmazó szakosodás magasabb hozzáadott értékkel, tudástartalommal vagy magasabb fogyasztói szegmensek kiszolgálásával.

- *Termékdifferenciálás, erősebb specializáció egy bizonyos termékszegmensre.* Ezzel a stratégiával a körzet egy korábbinál szűkebb, de könnyen megvédhető rés piac kiszolgálására szakosodik, miközben kevésbé jövedelmező tevékenységeiből megszüntetéssel vagy kiszervezéssel kilép. A termékdifferenciálás természetesen feltételezi, hogy a körzet alapkompenciákkal rendelkezik az adott szegmensben, és vezető szerepét folyamatos tanulásal meg is tudja védeni a piacra lépő versenytársakkal szemben.
- *Újraspecializáció:* a hagyományos körzetiparágak részleges vagy teljes feladása, a szerkezetváltás enyhítheti vagy megakadályozhatja a mélyebb válság kialakulását. Ekkor a körzet úgy tud átlépni új, de alapképességeihez jól illeszkedő iparágakba, hogy társadalmi tőkéje, erős intézményrendszere segítséget és kezdőlökést nyújt az átalakulásban.
- *Magas szintű innováció:* ez jelentheti a hagyományosan értelmezett K+F-tevékenységek alkalmazását éppúgy, mint nem technológiai (szervezeti vagy társadalmi) innováció alkalmazását; ágazaton belül vagy ágazatközi tudástranszferrel.
- *Szélesebb nemzetközi kapcsolatrendszer, erősebb globális beágyazottság.* Bizonyos iparági körzetek számára az új piacok megszerzése, globális brand kialakítása, a kis- és középvállalatok hálózatai számára pedig a közös márkáépítés jelenthet megoldást.
- *Szervezeti konszolidáció, középvállalatokra és üzleti csoportokra építő verseny.* Ez a szerkezetváltási stratégia a körzeten belüli vezető középvállalatok és a tranzakciós költségeket csökkentő üzleti csoportok (Rabellotti, Carabelli, Hirsch 2009) szerepét hangsúlyozza, amelyek a versenyképesség új letéteményeseivé válnak.

A fejlesztési koncepciók alkalmazhatósága

A koncentrált fejlesztés ideája az EU fejlesztéspolitikájának homlokterébe került, és az előbbieken tárgyalt koncepciók úgy tűnnek fel a szemléletében, mint a versenyző gazdaság társadalmi kohézióra is törekvő, a szabad verseny helyett a verseny és együttműködés kettősét hirdető „európai útjának” eszközei. *A fejlesztési pólusok és a két másik kategória között jelentős különbség húzódik, ugyanis a közpolitika által alapított iparági körzetek, klaszterek merőben más jelenséget képviselnek, mint a szerves fejlődésű, gyakran kiemelkedő adottságú térségekben létrejött formációk.* Ez a probléma talán kevésbé adekvát az eleve fejlesztési eszközként megfogalmazott póluskonceptióknál, de praktikusán hasonló adaptációs kockázatokat hordoz, és tömérdek kudarchoz vezetett a fejlesztési receptek alkalmazásában. *Részben azért is, mert ezeket a recepteket leegyszerűsített, a nehézségeket és buktatókat alig említő, az új fejlődési folyamatokat pedig gyakran negligáló sémákként alkalmazzák.* A fejlett térségek mintái ugyan alkalmazhatók a fejlesztés

téspolitikában, de máshol csak akkor válnak sikeressé, ha megfelelő adaptáción esnek át: az alacsony fejlettségű területek nem képesek egy az egyben követni a centrumterületek receptjeit, és saját intézményeikből, tudáskészletükből építkezve kell megfogalmazniuk saját fejlődési útjukat (az adaptáció problémáiról részletesebben lásd Kasabov 2011; Nuur, Laestadius 2010; Rodríguez-Clare 2007). *A siker kulcsa ilyenkor nem a radikális szerkezetváltási reményekbe vetett voluntarizmus, hanem a lépésről lépésre építkező, a helyi erőforrásokat fokozatosan integráló, a tudástermelés és tanulás innovatív formáit támogató szervezetfejlesztés.*

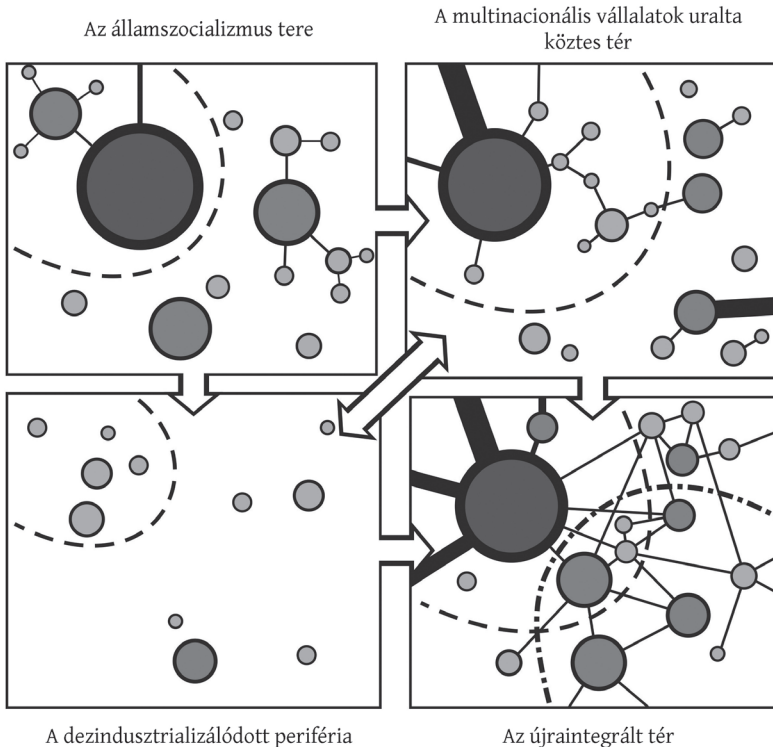
Amennyiben Magyarországon új pólusprogramot dolgoznának ki, akkor a következőkre kellene tekintettel lenni. A területi adottságok és problémák pontos diagnóza alapján valós célokat kell megfogalmazni, azokat politikailag el kell fogadtatni és a megvalósítás eszközrendszerét biztosítani szükséges. Össze kell hangolni a gazdasági és a térszerkezetet. A településhierarchia különböző szintjein különböző léptékű és jellegű pólusprogramot lehet végrehajtani. Minden szinten követni kell a koncentráció elvét: kevés pólust és azokban korlátozott számú gazdasági tevékenységet kell kijelölni és támogatni. A kijelölt pólusokban koncentráltan kell jelen lennie az infrastruktúrának és a termelő tőkének. Csak olyan gazdasági tevékenységeket szabad támogatni, amelyek hosszú távon versenyképesek lehetnek, és amelyekre piaci alapon helyben és a régióban szolgáltatások, beszállítók épülhetnek. Mivel minden hely, minden kijelölt pólus különböző (sajátos), ezért nincs univerzálisan alkalmazható stratégia, hanem a helyiek bevonásával minden időben az adott területre szabottan kell kialakítani. A három főszereplő az állam vagy az önkormányzat, a gazdaság és a kutatás-oktatás. A kijelölt pólusokon kívül is lehet jelentős növekedés, fejlesztés, de a közkiadásokat a kijelölt pólusokra kell koncentrálni. Ez országos szinten decentralizációt jelent, de regionális szinten koncentrálódáshoz vezethet. Biztosítani kell a pólusokba koncentrált beruházásokhoz való hozzáférést a régiókból, továbbá az előnyökből való széles körű részesedést. A pólusprogram megkívánja az ágazati és a területi (városi, megyei és országos) tervezés integrálását.

Az iparági körzetek akkor tölthetnek be sikeres fejlesztéspolitikai szerepet, ha a feljebb lépés és a területi-társadalmi kohézió megerősítésének eszközeként használják fel őket. Elsősorban már működő, hálózatosodásra alkalmas vállalati csoportok, illetve ezek intézményi és társadalmi hátterének fejlesztésére van szükség, az eszközök között pedig a képzés, a tudástranszfer, az infrastruktúra-fejlesztés és a tőkejuttatások egyaránt megnevezhetők. Ezek a hálózatok – amelyek lehetnek kis- és középvállalatok sűrűsödésén alapuló hagyományos vagy transznacionális vállalatok beszállítói hálózatában formálódó, „kerékagy és küllők” típusú iparági körzetek csírái – ma még jobbára kialakulatlanok, korai fejlődési stádiumot képviselnek. A támogatások reális célja az első esetben a tőkeerős, specializált termékpiacokon helytálló hazai középvállalatok (a német Mittelstand mintájára történő) kialakítása, a másodikban pedig a külföldi működő tőke területi beágyazottságának fokozása és a hazai hozzáadott érték növelése. Közös vo-

nása ezeknek a stratégiáknak, hogy a versenyképesség növekedését a társadalmi tőke megerősödésével, emelkedő jóléttel és bérszínvonalalal képes elérni, vagyis a költségalapú verseny felől a minőségi tényezők felé mutat elmozdulást.

A koncentrált decentralizáció fejlesztési modelljeinek jelentősége a poszt-szocialista gazdasági tér újraintegrációjában, helyi sűrűsödéseinek újraépítésében ragadható meg (1. ábra). Az államszocializmus gazdaságában a vertikális vállalati szerveződést és az erős külső függést mutató térben nem voltak értelmezhetők az iparági körzetek, de az erős iparági specializáció vagy a korábbi termelési hagyományok túlélése a know-how és tudás korlátozott helyi akkumulációjával járt együtt. Ez a kettős innovációs örökség ma is befolyásolja az iparfejlődés folyamatait. Az átmenet erős piaci szelekciója voltaképpen kettéosztotta az ipari teret. A sikeres szerkezetváltást átélő, elsősorban a multinacionális vállalatok által integrált ipari térségeken kívül az ipar átalakulását a korábbi specializációs profilok felbomlása és egy „homogén periféria” kialakulása jellemezte, ahol nem igazolódtak be a „teremtő romboláshoz” fűzött remények, és nem alakult ki új, versenyképes gazdaság. A létrejött tér specializáció és kritikus tömeg hiányában mindenhol csak ugyanazt az erőforrást képes felkí-

1. ábra: A poszt-szocialista tér átalakulása és újraintegrációja
The transformation and reintegration of the post-socialist space



nálni: az olcsó, nagyrészt gyengén képzett munkaerőt és az alapvető infrastruktúrát; ez pedig gyakran már alacsony bérek mellett sem alkalmas a globális versenyben való túlélésre. A multinacionális vállalatok ipari tere lényegesen kedvezőbb képet mutat, és a visegrádi országokban a fővárosokon kívül ez a „köztes tér” bizonyult a legsikeresebbnek. Még akkor is ez a helyzet, ha ez a helyzet a függő piacgazdaságok modelljét követi (lásd Gál 2013), és vonzerejét ma még inkább a szatellitkörzeteket létrehozó, egyben a delokalizáció veszélyét hordozó költségelőnyök, mintsem a magas integráló erejű minőségi tényezők adják.

A valóban sikeres alkalmazkodási modellt azok a térségek képviselik, amelyek képesek a betelepült nagyvállalatok területi beágyazására és hálózati integrációjára; valamilyen formában feljebb lépést valósítanak meg és a szatellitkörzet modellje felől a „kerékagy és küllök” forma felé mozdulnak el. Mind a perifériák, mind a köztes tér számára az erős kapcsolati hálókön alapuló újraintegrált tér tűnik az ipari fejlődés kívánatos irányának – ez a szerveződés pedig az iparági körzetek kialakulása vagy kialakítása, egyben meghatározó, erős térszervező erejű fejlesztési pólusok fejlesztése felé mutat. Összességében az újraintegrált tér koncepciója három, egymással összefüggő célt képvisel:

- újraszpecializációt valósít meg a specializációs profiljait részben vagy egészben elvesztett iparban;
- lehetőséget ad a súlyos különbségekkel és egyoldalú függési viszonyokkal terhelt duális ipar meghaladására; és
- kiváló feltételeket kínál a feljebb lépés, az ipar folyamatos tanuláson alapuló hosszú távú fenntarthatóságának biztosítására.

Az iparági körzetek által uralt, fejlesztési pólusok köre szerveződő szervezett tér ideája a válság sújtotta Közép-Európában természetesen normatív elképzelés. A gazdaság önálló fejlődési képességével, a fejlesztéspolitika lehetőségeivel és képességeivel szemben jogos és szükséges is a kételkedés. De mégis: ha a célok jók, minden feljűk megtett lépés értékes teljesítmény.

Irodalom

- Acemoglu, D., Autor, D. (2010): *Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings*. Working Paper
- Asheim, B. (1996): Industrial districts as 'learning regions': A condition for prosperity. *European Planning Studies*, 4., 379–400.
- Beccattini, G. (2000): Prof. Giacomo Becattini - intervention in Glasgow 2000 on industrial districts. http://www.tci-network.org/activities/glasgow_becattini_intervention (Letöltés: 2014. április 20.)
- Beccattini, G., Dei Ottati, G. (2006): The performance of Italian industrial districts and large enterprise areas in the 1990s. *European Planning Studies*, 8, 1139–1162.
- Bell, D. (1973): *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. 1999 special anniversary edition. Basic Books, New York
- Bellandi, M. (2002): Italian industrial districts: An industrial economics interpretation. *European Planning Studies*, 4., 425–437.

- Belussi, F., Sedita, S. R. (2009): Life cycle vs. multiple path dependency in industrial districts. *European Planning Studies*, 4., 505–528.
- Boudeville, J. R. (1966): *Problems of regional economic planning*. Edinburgh University Press, Edinburgh
- Caniëls, M. C. J., Romijn, H. A. (2006): Localised knowledge spillovers: The key to innovativeness in industrial clusters? In: Cooke, P., Piccaluga, A. (eds.): *Regional development in the knowledge economy*. Routledge, London, New York, 22–42.
- Christopherson, S., Michie, J., Tyler, P. (2010): Regional resilience: Theories and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 3–10.
- Cooke, P. (1995): Introduction. In: Cooke, P. (ed.): *The rise of the rustbelt*. Routledge, London, New York, 1–19.
- Dimou, M. (1994): The industrial district: A stage of a diffuse industrialization process – The case of Roanne. *European Planning Studies*, 1., 23–38.
- Egyed I. (2012): A regionális tudomány az elmélet és gyakorlat között. *Tér és Társadalom*, 4., 17–36.
- Egyed I. (2014): Területfejlesztési vagy iparpolitika? A francia versenyképességi pólus program tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 2., 159–175.
- Faragó L. (2010): Területi koncentráció és a jelentőségüket veszítő perifériák. In: Barta Gy., Beluszky P., Földi Zs., Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 432–453.
- Gál Z. (2005): Az egyetemek szerepe a regionális innovációs hálózatokban. In: Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. JATEPress, Szeged, 269–292. (SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei; 2005/1.)
- Gál Z. (2013): Role of financial sector FDI in regional imbalances in Central and Eastern Europe. In: Gostyńska, A., Tokarski, P., Toporowski, P., Wnukowski, D. (eds.): *Eurozone enlargement: challenges for the V4 countries*. The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, 27–35.
- Gál, Z., Ptaček, P. (2011): The role of mid-range universities in knowledge transfer in non-metropolitan regions in Central Eastern Europe. *European Planning Studies*, 9., 1669–1690.
- Goos, M., Manning, A. (2007): Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *The Review of Economics and Statistics*, 1., 118–133.
- Grabher, G. (1993): The weakness of strong ties. The lock-in of regional development in the Ruhr area. In: Grabher, G. (ed.) *The embedded firm. On the socioeconomics of industrial networks*. Routledge, London, 255–277.
- Harrison, B. (1992): Industrial districts: Old wine in new bottles? *Regional Studies*, 5., 469–483.
- Hassink, R. (2010): Regional resilience: A promising concept to explain differences in regional economic adaptability? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 45–58.
- Hirschman, A. O. (1958): *The strategy of economic development*. Yale University Press, New Haven
- Hoover, E. M. (1971): *An introduction to regional economics*. Alfred A. Knopf, New York
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Innovation-driven growth in regions: The role of smart specialization*. Preliminary version. (2013) OECD, Paris
- Kasabov, E. (2011) Towards a theory of peripheral, early-stage clusters, *Regional Studies*, 6., 827–842.
- Lengyel B., Bajmócy Z. (2013): Regionális és helyi gazdaságfejlesztés az evolúciós gazdaságföldrajz szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 1., 5–29.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Lengyel I., Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- Lux G. (2009): Az ipar hagyományos terei: A régi ipari térségek. *Tér és Társadalom*, 4., 45–60.
- Lux G. (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei. *Tér és Társadalom*, 2., 22–39.
- Markusen, A. (1996): Sticky places in slippery space: A typology of industrial districts. *Economic Geography*, 3., 293–313.
- McCann, P., Ortega-Argilés, R. (2013a): Smart specialization, regional growth and applications to European Union cohesion policy. *Regional Studies*, doi: 10.1080/00343404.2013.799769
- McCann, P., Ortega-Argilés, R. (2013b): Transforming European regional policy: A results-driven agenda and smart specialization. *Oxford Review of Economic Policy*, 2., 405–431.

- Menghinello, S., De Propris, L., Driffield, N. (2010): Industrial districts, inward foreign direct investment and regional development. *Journal of Economic Geography*, 10., 539–558.
- Morrison, A. (2008): Gatekeepers of knowledge within industrial districts: Who they are, how they interact. *Regional Studies*, 6., 817–835.
- Myrdal, G. (1957): *Economic theory and underdeveloped regions*. Duckworth, London
- Nuur, C., Laestadius, S. (2010): Development in peripheral regions: Case studies in Sweden. *European Urban and Regional Studies*, 3., 293–307.
- Oldenski, L. (2012): *Offshoring and the polarization of the U.S. labor market*. Georgetown University, Working Paper
- Paniccia, I. (2006): Cutting through the chaos: Towards a new typology of industrial districts and clusters. In: Asheim, B., Cooke, P., Martin, R. (eds.): *Clusters and regional development. Critical reflections and explorations*. Routledge, London, New York, 90–114.
- Parr, J. B. (1999a): Growth-pole strategies in regional economic planning: a retrospective view. Part 1: Origins and advocacy. *Urban Studies*, 7., 1195–1215.
- Parr, J. B. (1999b): Growth-pole strategies in regional economic planning: a retrospective view. Part 2: Implementation and outcome. *Urban Studies*, 8., 1247–1268.
- Parrilli, M. D. (2009): Collective efficiency, policy inducement and social embeddedness: Drivers for the development of industrial districts. *Entrepreneurship & Regional Development*, 1., 1–24.
- Perroux, F. (1950): Economic space: theory and applications. *Quarterly Journal of Economics*, 1., 90–97.
- Perroux, F. (1955): Note sur la notion de pôle de croissance. *Economie Appliquée*, 8., 307–320.
- Perroux, F. (1988): The pole of development's new place in a general theory of economic activity, In: Higgins, B., Savoie, D. (eds.): *Regional economic development: Essays in honour of François Perroux*. Unwin Hyman, Boston, 48–76.
- Rabellotti, R., Carabelli, A., Hirsch, G. (2009): Italian industrial districts on the move: Where are they going? *European Planning Studies*, 1., 19–41.
- Rechnitzer J. (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 13–25.
- Rodríguez-Clare, A. (2007): Clusters and comparative advantage: Implications for industrial policy. *Journal of Development Economics*, 1., 43–57.
- Szalavetz A. (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncokon belül. *Külgazdaság*, 3–4., 66–86.
- Tóth B. I. (2012): Regionális rugalmasság – rugalmas régiók. *Tér és Társadalom*, 2., 3–21.
- Tüzemen, D., Willis, J. (2013): The vanishing middle: Job polarization and workers' response to the decline in middle-skill jobs. *Economic Review*, 1., 5–32.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Zeitlin, J. (2008): Industrial districts and regional clusters. In: Jones, G., Zeitlin, J. (eds.): *The Oxford handbook of business history*. Oxford University Press, Oxford, 219–243.